

CİN ALGISI ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

GIN PERCEPTION SCALE: THE STUDY OF RELIABILITY AND VALIDITY

HALİL İBRAHİM ÖZASMA

ARŞ. GÖR., GİRESUN ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

RESEARCH ASSISTANT, GİRESUN UNIVERSITY FACULTY OF ISLAMIC SCIENCES DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES

halil.ibrahim@giresun.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-1494-5246>

 <http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.697175>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

2 Mart / March 2020

Kabul Tarihi / Accepted

18 Haziran / June 2020

Yayın Tarihi / Published

Haziran / June 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season

Haziran / June

Atıf / Cite as

Özasma ,Halil İbrahim, "Cin Algısı Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması [Gin Perception Scale: the Study of Reliability and Validity]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 7/1 (Haziran/June 2020): 627-644

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey. All rights reserved.

For Permissions
ilahiyyatdergisi@kilis.edu.tr

SCREENED BY

 iThenticate
Professional Plagiarism Prevention

CİN ALGISI ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI¹

Öz

Cin algısı, bireylerin cinler hakkında zihinlerinde oluşmuş olan anlam örüntüsünü ifade eder. Bu çalışmada Cin Algısı Ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik analizine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Araştırma Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi ve Eğitim fakültesinde öğrenim gören toplam 605 öğrenci üzerinde çevrimiçi ölçek formunun öğrencilere uygulanmasıyla gerçekleştirilmiştir. Ölçek hazırlama sürecinde Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetler, cin algısına dair yapılan gözlemler ve tefsir alanı uzmanlarıyla yapılan istişareler sonucu 30 madde belirlenmiş, bu maddelerin kapsam geçerliğini sağlamak üzere uzman görüşü alınmıştır. Ölçeğin uygulanmasıyla elde edilen veriler öncelikle güvenirlik analizine tabi tutularak iç tutarlık katsayısı hesaplanmıştır ve bu katsayı (cronbach's alpha katsayısı) 0,781 çıkmıştır. Güvenirlik analizinden geçen maddelerle ölçeğin yapı geçerliğini tespit etmek üzere açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonucunda ölçeğin maddelerinin üç faktör altında toplandığı ve faktörlerin almış oldukları öz değerlerin anlamlılık düzeyinde olduğu görülmüştür. Açıklayıcı faktör analizinde ortaya çıkan üç faktörlü model amos 23 programında doğrulayıcı faktör analizine tabi tutularak, ortaya çıkan modelin geçerliği tespit edilmeye çalışılmıştır. Doğrulayıcı faktör analiziyle orta çıkan faktör değerleri ilgili literatüre göre ($X^2/DF=3,529$, $RMSEA= ,065$, $GFI= ,943$, $NFI= ,915$, $CFI=,937$) kabul edilebilir düzeydedir. Başlangıçta 30 madde olan ölçek yapılan güvenirlik ve geçerlik analizleri sonucunda 14 madde ve üç faktör olarak teyit edilmiştir. Ölçekteki verilerin normallik dağılımını karşılama durumu skewness ve kurtosis değerleri ile belirlenmiştir. Yapılan analizde ölçekteki faktörlerin basıklık ve çarpıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 arasında çıkması veri setinin normal dağılımını karşıladığını, dolayısıyla parametrik testler için uygun olduğunu göstermektedir.

Özet

Cinler, tarihin eski devirlerinden beri albastı, peri, karabasan gibi farklı türlü isimlendirmelerle insanların gündemlerinde yer almıştır. Cinlerin insanların merakına konu olması günümüzde de aynı şekilde devam ediyor görünmektedir. Bazı insanlar cinlerin varlığını kabul ederken bazıları da cin denilen ayrı bir varlık türünün olmayacağını iddia etmektedir. İnsanlardan cinlerle iletişime geçtiklerini söyleyenlerle cinlerden etkilenip farklı türlü olayların içine karıştıklarını ileri sürenler de bulunmaktadır. Bu iddiaların konusu olan insanlar kimi çevrelerce psikiyatri hastası olarak görülürken bir kısım insanlar tarafından da cinlerle iletişime geçtiği kabul edilen bireyler olarak görülmektedir. Bu itibarla insanların cinler hakkında farklı algılara sahip oldukları verdikleri tepkilerin çeşitliliğinden anlaşılabilir. Bizim burada merakımızı çeken nokta ise insanların cinler hakkında nasıl bir algıya sahip olduklarıdır. Dolayısıyla bu araştırma ile söz konusu merakı gidermek ve insanların cinler hakkında nasıl bir algıya sahip olduklarını tespit etmek amaçlı bir ölçek geliştirilmeye çalışılmıştır. Geliştirilmeye çalışılan cin algısı ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik analizine ilişkin araştırma Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi ile Eğitim fakültesinde öğrenim gören 605 öğrenci üzerinde google formlarda oluşturulan çevrimiçi ölçek formunun öğrencilere uygulanmasıyla gerçekleştirilmiştir. Ölçek öğrencilere uygulanmadan önce Kur'an-ı Kerim'de yer alan cinlerle alakalı ayet-i kerimeler incelenmiştir. İnsanların cinler hakkında ne tür fikirlere sahip olduklarını tespit amaçlı incelemeler yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar neticesinde 45 maddelik bir ölçek havuzu oluşturulmuştur. Ölçek havuzunda yer alan maddeler din eğitimi, din sosyolojisi, tefsir ilmi akademisyenlerine gösterilmiştir. Akademisyenler yapı-

¹ Çalışmanın verileri 2020 tarihinden önce tamamlanmıştır.

lan görüşmeler neticesinde konuya doğrudan katkısı olmayan veya sorulmasında sakınca bulunabilecek 15 madde ölçek havuzundan çıkarılmıştır. Ölçek havuzunda kalan 30 madde çevirimiçi yöntemle öğrencilere uygulanmıştır. Ölçek öğrencilere uygulandıktan sonra veri setinin faktör analizi için uygunluğuna bakılmıştır. Bu amaçla ölçeğin uygulanmasıyla elde edilen veri setinin Kaiser-Meyer-Olkin katsayısı ve Barlett testi sonuçları incelenmiştir. Kaiser-Meyer-Olkin katsayısının 1'e yaklaşması ölçeğin uygulandığı örneklemin uygunluğunu belirtir. KMO katsayısının 0,5'in altında olması ise örneklemin uygun olmadığını ifade eder. Barlett testi ise korelasyon matrisinin faktör analizi için uygunluğunu gösterir. Barlett test değerinin 0,05'ten küçük olması değişkenler arası ilişkinin faktör analizine uygunluğunu gösterir.² KMO örnekleme yeterliliği istatistiği açısından maddeler arası bağımlılar faktör analizine yüksek düzeyde (KMO=0,831) uygun çıkmıştır. Barlett Küresellik test sonucu da (Sig.=0,000) aynı şekilde maddeler arasında faktör analizi yapmak için yeterli düzeyde ilişki olduğunu göstermiştir. Ölçeğin yapı geçerliği açıklayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Faktör analizinde 8 madde binişik olması ve faktör yüklerinin uygun değerlerin altında olması sebebiyle ölçekten çıkarılmıştır. Geriye kalan 22 madde tekrar faktör analizine tabi tutulmuş ancak faktörler tam belirgin olmadığı için faktör döndürme işlemi yapılmıştır. Faktör döndürme işleminde ölçeğin maddelerinin üç faktör altında toplandığı ve faktörlerin almış oldukları öz değerlerin anlamlılık düzeyinde olduğu görülmüştür. Açıklayıcı faktör analizinde ortaya çıkan üç faktörlü model amos 23 programında doğrulayıcı faktör analizine tabi tutularak ortaya çıkan modelin geçerliği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda analiz sonuçlarında ki-kare değeri " $X^2=261,40$ " 2 ile 3 arasında kabul edilebilir uyumda, " $X^2 /df = 3,529$ " değeri 5'in altında kabul edilebilir uyumda, yaklaşık hataların ortalama karekökü (Root Mean Square Error of Approximation-RMSEA) "0,65" değeri ile kabul edilebilir uyumda, normlaştırılmış uyum indeksi (Normed Fit Index - NFI) "0,915" değeri ile kabul edilebilir uyumda, normlaştırılmamış uyum indeksi (Non-Normed Fit Index - NNFI) "0,92" değeri ile kabul edilebilir uyuma yakın, karşılaştırmalı uyum indeksi (Comparative Fit Index-CFI) "0,93" değeri ile kabul edilebilir uyuma yakın, görece uyum indeksi (Relative Fit Index-RFI) = 0.89, hata kareleri ortalamasının karekökü (Root Mean Square Residual-RMR) 0,72, standart ortalama kalanların karekökü (Standardized Root Mean Residual-SRMR) = 0,05 değeri ile kabul edilebilir uyumda, iyi uyum indeksi (Goodness of Fit Index-GFI) 0,94 değeri ile kabul edilebilir uyumda, düzeltilmiş iyi uyum indeksi (Adjusted Goodness Of Fit Index- AGFI) 0,91 değeri ile iyi uyumu gösterir olarak bulunmuştur. Doğrulayıcı faktör analiziyle orta çıkan faktör değerleri kabul edilebilir değerlere uygun çıkmıştır. 22 madde olan ölçek, doğrulayıcı faktör analizi neticesinde regresyon değer yükleri uygun değerlerde olmayan maddelerin çıkarılmasıyla 14 maddelik bir ölçek haline gelmiştir. 14 maddelik ölçek tekrar faktör analizine tabi tutulmuş ve 22 madde ile üç faktör altında toplanan maddelerin tekrar aynı faktörler altında toplanıp toplanmadığı incelenmiştir. Yapılan faktör incelemesinde 14 maddenin ilk analizde olduğu gibi aynı faktörler altında toplandığı görülmüştür. Ölçekte yer alan maddelerin altında toplandığı faktörler "bilgi", "etkileşim" "varlık" şeklinde isimlendirilmiştir. Ölçekteki verilerin normal dağılımı karşılama durumu ise skewness ve kurtosis değerleri ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre ölçekteki faktörlerin aldıkları basıklık ve çarpıklık değerleri -1,5 ile +1,5 arasında çıkarak veri seti normal dağılımı karşılamıştır. Dolayısıyla ölçek parametrik testler için uygunluk göstermektedir. Ölçeğin uygulanmasıyla elde edilen veriler güvenilirlik analizine tabi tutularak ölçümün tutarlılığı incelenmiştir. Güvenirlik analizinde ölçeğin

² Reha Alpar, *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler* (Ankara: Detay Yayınları 2013), 291-294; Özcan Güngör, vd. "Spss'de İstatistiğe Giriş", *Bilimsel Araştırma Süreçleri El Kitabı*, ed. Özcan Güngör (Ankara: Grafiker Yayınları 2018), 249.

cronbach's alpha katsayısı 0,781 çıkmıştır. Ölçeğin alpha katsayısı “iyi” ile “çok iyi” arasında bir değer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Cin, Algı, Ölçek, Geçerlik

GIN PERCEPTION SCALE: THE STUDY OF RELIABILITY AND VALIDITY

Abstract

The perception of gin expresses the meaning pattern that is formed in the minds of individuals about gin. In this study, findings related to validity and reliability analysis of Gin Perception Scale were included. The research was carried out by applying the online scale form to 605 students studying at the Faculty of Islamic Sciences and Education at Giresun University. During the scale preparation process, 30 items were determined as a result of the verses in the Qur'an, observations about the perception of the gin, and consultations with the experts of the tafsir field. Besides, expert opinion was obtained to ensure the scope validity of these items. The data obtained by the application of the scale were first subjected to reliability analysis and the internal consistency coefficient was calculated and this coefficient (cronbach's alpha coefficient) was 0.781. Explanatory factor analysis was conducted to determine the construct validity of the scale with the items that passed the reliability analysis. As a result of factor analysis, it was seen that the items of the scale were collected under three factors and the eigenvalues received by the factors were at the level of significance. The three-factor model that emerged in the explanatory factor analysis was subjected to confirmatory factor analysis in the Amos 23 program and the validity of the resulting model was tried to be determined. According to the relevant literature, factor values arising from confirmatory factor analysis are acceptable ($X^2 / DF = 3,529$, $RMSEA = ,065$, $GFI = ,943$, $NFI = ,915$, $CFI = ,937$). According to reliability and validity analyses test result, the scale, which was 30 items at the beginning, was confirmed as 14 items and three factors. The condition of meeting the normality distribution of the data in the scale was tried to be determined by skewness and kurtosis values. The fact that the kurtosis and skewness values of the factors in the scale ranged between -1.5 and +1.5 indicates that the data set meets the normal distribution and is therefore suitable for parametric tests.

Summary

The gins have been on the agenda of people with different names such as albasti and fairy and nightmare since the ancient times of history. It seems that the jinn is the subject of people's curiosity and continues in the same way today. While some people accept the existence of gins, some people claim that there cannot be a separate type of being called gin. Some people say that they communicate with the gin, others can claim that they are influenced by the gin and get involved in different kinds of events. On the one hand the people who are the subject of these claims are seen as psychiatric patients by some circles, on the other hand, they can be seen by others as individuals who have a contact with gins. Therefore, it can be understood from the diversity of the reactions that people have different perceptions about gin. What draws our curiosity here is how people perceive gin. Therefore, with this research, a scale was tried to be developed to eliminate this curiosity and to determine how people perceive the gin. The research on the validity and reliability analysis of the gin perception scale, which was tried to be developed, was carried out by applying the scale form created in google forms on 605 students studying at the Faculty of Islamic Sciences and Education Faculty of Giresun University. Before the scale was applied to students online, the verses that gave information about the gin in the Quran were examined and observations were made to

determine what kinds of ideas people have about the gins. As a result of these studies, a 45-item scale pool was created. The items in the scale pool were shown to researchers who are experts in religious education, sociology of religion, and commentary science. As a result of the interviews made with experts, 15 items that did not have any clarity in their expressions or that could be objectionable in asking were removed from the scale pool. The 30 items in the scale were applied to students online. After applying the scale to students, the suitability of the data set for factor analysis was examined. For this purpose, the Kaiser-Meyer-Olkin coefficient and Barlett test results of the data set obtained for the application of the scale were examined. The Kaiser-Meyer-Olkin coefficient approaching "1" indicates the suitability of the sample to which the scale is applied. If the KMO coefficient is below "0.5" it means that the sample is not suitable. The Barlett test shows suitability of the correlation matrix for factor analysis. The Barlett test value less than "0.05" indicates the relevance of the relationship between variables to factor analysis. In terms of KMO sampling adequacy statistics, correlations between items showed a high level of compliance with factor analysis (KMO = 0.831). The Barlett Sphericity test result (Sig. = 0,000) also showed that there was a sufficient relationship between the items to perform factor analysis. The construct validity of the scale was tested by explanatory factor analysis. In the factor analysis, 8 items were excluded from the scale since the factor loads were below the appropriate values. The remaining 22 items were subjected to factor analysis again, but since the factors were not fully evident, factor rotation was performed. In factor rotation, the items of the scale were collected under three factors and the eigenvalues received by the factors were at the level of significance. In the Amos 23 program, the three-factor model that emerged in the explanatory factor analysis was tried to be determined by the confirmatory factor analysis. In this context, in the analysis results, chi-square value " $\chi^2 = 261,40$ " is in acceptable harmony between 2 and 3, " $\chi^2 / df = 3,529$ " value is acceptable under "5", mean square root of approximate errors (Root Mean Square Error of Approximation -RMSEA) acceptable fit with "0.65" value, normed fit index (Normed Fit Index - NFI) Acceptable fit with "0.91" value, non-normed fit index (Non-Normed Fit Index - NNFI) "0.92" comparative fit index (CFI) close to acceptable fit with comparative fit index (Relative Fit Index-RFI) = 0.89, square root of mean square of squares (Root Mean Square Residual-RMR) 0.72, square root of the standard mean residuals (Standardized Root Mean Residual-SRMR) = 0.05 acceptable compliance good fit of index (GFI) with acceptable value, corrected goodThe fit index (Adjusted Goodness Of Fit Index- AGFI) was found to be good fit with a value of "0.91". Factor values that emerged with confirmatory factor analysis conformed to acceptable values. As a result of confirmatory factor analysis from the 22-item scale, the regression value loads became a 14-item scale by subtracting items that were not at appropriate values. The 14-item scale was subjected to factor analysis again, and it was examined whether the items collected under 22 items and three factors were collected under the same factors again. In the factor analysis, it was seen that 14 items were collected under the same factors as in the first analysis. The naming of the factors in the scale was determined as "information", "interaction", "being". The normal distribution of the data in the scale has tried to be determined by skewness and kurtosis values. Accordingly, the kurtosis and skewness values of the factors in the scale increased between -1.5 and +1.5 and the data set met the normal distribution. Therefore, the scale is suitable for parametric tests. The data obtained through the application of the scale were subjected to reliability analysis and the consistency of the measurement was tried to be determined. In the reliability analysis, the cronbach's alpha coefficient of the scale was found 0.778. The alpha coefficient of the scale was between "good" and "very good".

Keywords: Psychology of Religion, Gin, Perception, Scale, Validity

GİRİŞ

İnsanların tarih boyunca göremedikleri, duyu organlarıyla algılayamadıkları bazı varlıklara inanma ve onlarla bir şekilde iletişim kurma gibi konularla ilgilendikleri bilinmektedir. Metafizik varlıklarla ilgilenme belli bir çerçeve içinde onları kontrol altına alıp onların güçlerinden yararlanma gibi düşünceleri de beraberinde getirmiştir. İnsanların ilgilendikleri metafizik varlıklar arasında dikkat çekenlerden biri cinlerdir. Metafizik varlıklardan olan cinler insanların ilgisini çekmiş ve insanlar çeşitli amaçlarını gerçekleştirmek için veya cinlerin saldırılarından korunmak için onlarla iletişim kurmaya çalışmışlardır. Cinler veya görülmeyen başka türlü varlıklarla iletişim kurma çalışmaları zaman içerisinde cinlerle temas kurduğunu iddia eden şamanlar, kâhinler, müneccimler gibi kendilerini normal insanlardan farklı bir sınıf içerisine sokan insanlar ortaya çıkarmıştır³. Kendilerini farklı bir konuma yerleştiren bu sınıfın “İbranî, Babil, Asur, Roma, Mısır ve Hint’te” de temsilcileri ortaya çıkmıştır⁴.

Türk kültüründe sözlü gelenek içerisinde tabiatüstü, gizli güçlere sahip ancak ne olduğu tam olarak bilinmeyen varlıklar insanların hayatlarına etki eder bir şekilde anlatılara konu olmuştur⁵. Tam olarak tanımlanamayan bu varlıklar duruma göre “cin, ecinni, cadı, peri, şeytan, üç harfli, iyi saatte olsunlar, pir (evin piri), sahip (evin, koyunların sahibi), bekçi (evin, koyunların bekçisi), mekir, ferişte, feriştah, Rüküş Hanım, İbrik Kalfa” gibi isimlerle anılmıştır.⁶

Dini gelenek içerisinde de Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet’te cinlerle alakalı bilgilere ulaşılabilmektedir. Yahudiliğe ait apokrif eserlerde ve Kabbala inanışlarında insanları Allah’ın yolundan saptıran ve onlara zarar veren, özel isim ve görevlerle anılan cinlerden bahsedilmiştir⁷. Hıristiyan inancında ise cinlerin harabeye dönmüş yerlerde yaşadığına dair bilgiler ve Hıristiyan kutsal kitabında cinler ve cin çarpması gibi olaylara yer verilmiş-

³ İlyas Çelebi, “Kur’an-ı Kerim’de İnsan-Cin Münasebeti” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-15 (1995-1997), 167.

⁴ George J. Marshall (ed.), *Angels An Indexed and Partially Annotated Bibliography of Over 4300 Scholarly Books and Articles Since the 7 th Century B.C.* (London: 1949), 565-636.

⁵ Ayşe Duvarcı, “Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar” *Bilig* 32 (2005), 125.

⁶ , Mehmet Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru* (İstanbul: Eser Yay 1972), 199 akt. Ayşe Duvarcı, “Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar” *Bilig* 32 (2005), 125.

⁷ Long J. Bruce, “Demons”, *The Encyclopedia of Religion*, (ed.by, Mircea Eliade) Macmillan Publishing Company, New York 1987, IV, 284 akt. Mustafa Tunçer, *Kur’an’da Cin ve Şeytan* (İstanbul: Rağbet Yayınları 2015):18.

tir⁸. Bu bağlamda Matta 4/24'te Hz İsa ile ilişkili anlatılan olay Hıristiyan geleneğinde cin ve insanlar arasındaki münasebete örneklik teşkil etmektedir: “İsa'nın ünü bütün Suriye bölgesine yayıldı. O'na çeşitli hastalıklara yakalananları, acı içinde kıvrananları getirdiler. Bunlar arasında cinliler, saralılar ve felçliler vardı. İsa hepsine şifa verdi.”⁹

İslam geleneğinde ise Kur'an-ı Kerim'de “Cin” ismiyle özel bir sure bulunmakla beraber, bu surenin dışında diğer surelerde de cinlerle alakalı bilgilere yer verilmektedir. Buna göre cinlerden bir gurubun Hz Peygambere gelip ondan Kur'anı Kerim dinledikleri ve Allah'a (c.c) ortak koşmayacaklarına dair söz verdikleri¹⁰, bazı insanların cinlere sığınıp onların şımarıklıklarının artırdıkları¹¹, cinlerin Allah'ü Teâlâ'ya oğul ve kız isnad edilmeleri¹², cinlere de kendi içlerinden peygamberler gönderildiği¹³, Hz Süleyman'ın emrine verilen cinlerin dalgıçlık yapmak gibi özelliklerinden¹⁴, cinlerin yalın bir ateşten yaratılmasından¹⁵ vs bahsedilmektedir.

Cinlerle insanlar arasındaki münasebete bakıldığında hem tarihi gelenek içerisinde semavi dinlerden önce farklı kültür ve uygarlıklarda hem de semavi dinler geldiğinde, bu dinlerin kutsal metinlerinde farklı isimler verilse de cin denilen varlığa ait çeşitli inanışların, insanların zihin dünyasına konu olduğunu görmekteyiz. İnsanlar cinlere inanç konusunda kimi zaman onları ilahlaştıracak kadar aşırıya gitmiş olmakla beraber kimi zaman onları kontrol altına alıp insanlara zarar verme konusunda kullanmaya çalışmış, kimi zaman da onları tamamen yok kabul ederek cinlerle alakalı farklı inanışlar ve tutumlar benimsemişlerdir. Benzeri durumlara günümüzde de bazen medyada haberlere yansayan şekliyle, bazen yakınımızda şahit olduğumuz olaylar vasıtasıyla bazen de video paylaşım ortamlarında cinlerle alakalı deneyim yaşadığını iddia eden insanların yaptıkları paylaşımlar vasıtasıyla şahit olmaktadır.¹⁶

İnsanlar tarihi süreç içerisinde bir şekilde cin ve benzeri metafizik varlıklara dair çeşitli inanış ve tutumlar geliştirmişlerdir. Bu inanış ve tutumların araştırılması insanların psikolojik yapılarını keşif noktasındaki çalışmalara

⁸ Mustafa Tunçer, *Kur'an'da Cin ve Şeytan* (İstanbul: Rağbet Yayınları 2015),20.

⁹ *Kitâb-ı Mukaddes* (Erişim 13 Şubat 2019),Matta 4/24.

¹⁰ *Kur'an Meâli*, çev. Hüseyin Peker (İstanbul: Gece Kitaplığı 2015), el-Cin 72/3.

¹¹ el-Cin 72/6.

¹² el-Enâm 6/100.

¹³ el-Enâm 6/130.

¹⁴ el-Enbiyâ 21/82.

¹⁵ er-Rahmân 55/15.

¹⁶ T24, “Siirt'te evleri 'doğüstü' şekilde yanan aile İstanbul'a hocaya gönderilecek!”, (25.02.2020), 15:52:20-15:53:10; Kerem Balin, “Cinleri Olan Kadın İle Sohbet!-Cinler Alemi” *YouTu-be* (25 şubat 2020), 15:41:05-15:41:55.

katkı sağlayacaktır. Bu noktada yaşadığımız çevrelerde karşılaştığımız cinlerle alakalı deneyim yaşamış insanlar bu konuyla alakalı insanların nasıl bir algıya sahip olduğunu araştırma noktasında bir çalışma yapma ihtiyacını ortaya çıkardı. Bu bağlamda yapılmış olan çalışmaların var olup olmadığına dair yaptığım taramada Turgay Şirin tarafından 2006 yılında “Metafizik Varlıklardan Cinlere İncanın Psiko-Sosyal Boyutları” adlı çalışmadan başka din psikolojisi alanında yapılmış olan herhangi bir teze rastlamadım. Yapılan çalışmaların daha çok edebiyat ve temel İslam bilimleri alanlarında yoğunlaştığını gördüm. Bu durum da cinler hakkında çalışma yapma noktasında gayretimi arttırdı. Böylece insanların cinlere dair zihinlerinde yer alan algıları tespit etmek amacıyla 45 maddeyle başladığım ölçek geliştirme sürecinde 14 maddelik 3 boyutlu bir ölçek ortaya çıktı. Veri seti üzerinde yapılan analizler neticesinde ortaya çıkan sonuçlar geliştirilen ölçekten elde edilecek verilerin güvenilirliği noktasında olumlu yönde izlenim vermektedir.

1. CİN ALGISI ÖLÇEĞİ

Cin Algısı ölçeği bireylerin cinler hakkında sahip oldukları algıları tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda ölçeği geliştirmek için yapılan çalışmalara aşağıda yer alan başlıklarda değinilecektir.

1.2. Süreç

Ölçek ortaya çıkmadan önce belli başlı bazı aşamalardan geçmiştir. Ölçeği oluşturmak için öncelikle cinlerle alakalı 45 maddelik bir havuz oluşturulmuştur. Ölçek maddeleri oluşturulurken Kur'an-ı Kerim'de yer alan bilgiler ve insanların cinler hakkındaki düşünceleri göz önünde bulundurulurken maddeler yazılmaya çalışılmıştır. Daha sonra ölçeğin kapsam geçerliliğini sağlamak üzere oluşturulan bu maddeler, Tefsir, Din Sosyolojisi, Din Eğitimi gibi alanlardan akademisyenlere gösterilerek maddelerin sorulan konuyu açıklama durumu değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmelerden sonra 15 madde ifadelerindeki anlamı tam açıklayamama veya sorulmasında sakınca olma ihtimali gibi nedenlerle ölçek havuzundan çıkarılmıştır. Ölçek 30 maddelik haliyle öğrencilere uygulanmış ve açıklayıcı faktör analizi neticesinde maddelerden düşük faktör yükü alan 8 madde ölçekten çıkarılarak 22 maddelik 3 boyutlu bir ölçek elde edilmiştir. Daha sonra yapılan doğrulayıcı faktör analizinde standart regresyon değerleri diğer maddelerden düşük olan 8 madde daha çıkarılarak 14 maddelik bir ölçek elde edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde ortaya çıkan 14 madde

tekrar güvenilirlik analizine tabi tutulmuş ve sonrasında yapılan temel bileşenler analizinde ölçek üç boyutlu olarak teyit edilmiştir. .

Ölçek maddeleri 5’li likert tipte hazırlanmıştır. Bireylerin ölçek maddelerine verdikleri cevaplar “Kesinlikle Katılmıyorum” 1 puan, “Katılmıyorum” 2 puan, “Kısmen Katılıyorum” 3 puan, “Katılıyorum” 4 puan, “Kesinlikle Katılıyorum” 5 puan şeklinde değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bilgi boyutu için alınan puanların yüksekliği cinlerin hayal ürünü varlıklar olmayıp gerçek ve sorumluluk sahibi varlıklar olduğuna dair algıya işaret etmektedir. Etkileşim boyutu için alınan puanların yüksekliği cinler ve insanlar arasında etkileşimin mümkün olduğu ve cinlerin insan iradesine etkide bulunabilen varlıklar olduğuna dair algıya işaret etmektedir. Varlık boyutundan alınan puanların yüksekliği ise cinlerin varlık olarak şeytanla aynı kategoride mi yoksa farklı kategoride mi değerlendirildiğine dair algıya işaret etmektedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 14; en yüksek puan ise 70’tir.

Bu başlık altında ölçek maddelerinin oluşturulması ve verilerin toplanma süreci, verilerin analizinde uygulanan yöntem ve teknikler hakkında bilgi verilecektir. Araştırmada yöntem olarak nicel araştırmalarda kullanılan “tarama modeli” uygulanmıştır. Tarama modeli ile gerçekleştirilen araştırmalarda geçmiş zamanda var olmuş veya şimdiki zamanda var olan bir durum olduğu haliyle araştırılmaya çalışılır¹⁷.

1.3. Örneklem

Araştırmanın örneklemini 2019-2020 öğretim yılı güz döneminde Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi ile Eğitim fakültesinde öğrenim gören 605 öğrenci oluşturmaktadır. Öğrencilerin 204’ü erkek ve 401’i kadındır. 605 öğrencinin 187’si eğitim fakültesi 418’i İslami ilimler fakültesi öğrencisidir. Öğrencilerin yaş aralığı genel olarak 18-23 arasındadır.

1.4. Ölçeğin Yapısı

Yapılan açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi neticesinde ölçek üç faktörlü olarak çıkmıştır. Bu bağlamda ölçekte yar alan maddelerin 5’i cinler hakkında “bilgi” boyutunu; 7’si cin-insan etkileşimiyle alakalı “etkileşim” boyutunu; 2’si ise cinlerin ne tür bir varlık olduğunu ifade eden “varlık” boyutunu oluşturmaktadır

¹⁷ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (Ankara: Nobel Yayınları 2018), 109.

1.4.1. Açıklayıcı faktör analizi

Ölçeğin yapı geçerliğini incelemek amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizinde aralarında yüksek düzeyde ilişki bulunan maddelerin tek bir faktör altında kümeleneceği beklenir.¹⁸ Ancak ölçek faktör analizine tabi tutulmadan önce veri setinin faktör analizi için uygunluğu incelenir. Kaiser-Meyer-Olkin katsayısı ve Barlett testi ölçekle elde edilen verilerin faktör analizine uygunluğunu gösterir, örneklemin yeterliliğini ifade eder. Kaiser-Meyer-Olkin katsayısının 1'e yaklaşması ölçeğin uygulandığı örneklemin uygunluk düzeyini belirtir. KMO katsayısının 0,5'in altında olması durumunda örneklem uygun değildir. Barlett testi ise korelasyon matrisinin faktör analizine uygunluğunu belirtir. Barlett test değerinin 0,05'ten küçük olması değişkenler arası ilişkinin faktör analizine uygunluğunu gösterir.¹⁹

Ölçeğin uygulanmasıyla elde edilen veriler maddeler arası bağlantı matrisinin faktör modeline uygunluğu açısından Kaiser-Meyer-Olkin ve Barlett küresellik testiyle incelenmiştir. KMO örnekleme yeterliliği istatistiği açısından maddeler arası bağıntılar tablo 1'de görüldüğü üzere faktör analize yüksek düzeyde (KMO=0,831) uygunluk göstermiştir. Barlett Küresellik test sonucu da (Sig.=0,000) aynı şekilde maddeler arasında faktör analizi yapmak için yeterli düzeyde ilişki olduğunu göstermiştir.²⁰

Tablo 1: KMO and Bartlett's Test

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliğinin Ölçümü.		,831
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	3044,196
	df	91
	Sig.	,000

Faktör analizine uygun çıkan maddeler faktör analizlerinde oldukça sık kullanılan temel bileşenler analizine sokulmuştur²¹. Faktör analizi sonucunda ölçekte yer alan boyutları ifade eden varyans bilgisi ise tablo 2'de gösterilmiştir.

¹⁸ Reha Alpar, Spor, Sağlık ve Eğitim Bilimlerinden Örneklerle Uygulamalı İstatistik ve Geçerlik-Güvenirlik" (Ankara:Detay Yayıncılık 2010), 388.

¹⁹ Reha Alpar, *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler* (Ankara:Detay Yayınları 2013), 291-294; Özcan Güngör, vd. "Spss'de İstatistiğe Giriş", *Bilimsel Araştırma Süreçleri El Kitabı*, ed. Özcan Güngör, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 249.

²⁰ Alpar, "Uygulamalı Çok...", 291-294; Şeref Kalaycı, *Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* ed. Şeref Kalaycı (Ankara: Asil Yayıncılık 2010), 403.

²¹ Alpar, "Uygulamalı Çok...", 291-294; Alpar, "Spor Sağlık ve...", 388.

Tablo 2: Açıklanan Toplam Varyans Tablosu

	Toplam	Açıklanan Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Açıklanan Varyans %	
1	3,990	28,503	28,503	3,990	28,503	28,503
2	2,873	20,519	49,022	2,873	20,519	49,022
3	1,554	11,099	60,121	1,554	11,099	60,121
4	,765	5,461	65,582			
5	,711	5,078	70,660			
6	,653	4,664	75,324			
7	,582	4,155	79,479			
8	,515	3,677	83,156			
9	,499	3,564	86,720			
10	,450	3,213	89,933			
11	,425	3,034	92,967			
12	,393	2,808	95,775			
13	,314	2,246	98,021			
14	,277	1,979	100,000			

Toplam varyans tablosunda öz değeri 1 ya da 1'den büyük olan faktörler anlamlı olarak kabul edilir.²² Bu bağlamda yukarıda yer alan toplam varyans tablosu incelendiğinde üç faktörün de 1'den büyük değer aldığı görülmektedir. Üçüncü faktörün ölçęi temsil etme oranı % 60 gibi yüksek oranda

²² Alpar, "Uygulamalı Çok...", 277; Alpar, "Spor Sağlık ve...", 392; Güngör, vd. "Spss'de İstatistiğe Giriş", 251.

çıkmiştir. Ancak üçüncü faktör diğerlerine oranla düşük değer almıştır. Ölçekte yer alan üç faktör de anlamlı çıkmıştır. 30 madde ile başlanan analiz sürecinde açıklayıcı faktör analizinde faktör yükleri düşük olan maddeler, binişik maddeler ölçekten çıkarılarak 22 maddelik ölçek oluşturulmuş ve sonrasında yapılan doğrulayıcı faktör analizinde de düşük regresyon yükü alan maddeler çıkarılarak 14 maddelik bir ölçek oluşturulmuştur. Sonrasında yapılan temel bileşenler faktör analizinde ölçekte yer alan boyutlar yukarıdaki şekilde yer aldığı gibi çıkmıştır.

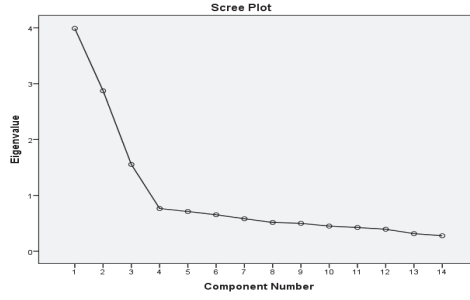
Temel bileşenler tablosunda maddelerin hangi faktörlere yüklendiği tam net çıkmadığı için rotasyona uğratılmış bileşenler tablosu verilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde ölçekte yer alan maddelerin üç faktör altında toplandığı görülmektedir. Maddeler arasında çapraz yüklenme olmamış ve faktör yükleri 0,6'nın üzerinde çıkmıştır. Bu sonuçlar ölçeğin yapı geçerliliği için yeterli sonucu ortaya koymuştur. Üç boyut için ortaya çıkan döndürülmüş bileşenler tablosu aşağıda yer almaktadır.

Tablo 3: Döndürülmüş Bileşenler Tablosu

	Bileşenler		
	Etkileşim	Bilgi	Varlık
Madde_11	,824		
Madde_10	,806		
Madde_12	,741		
Madde_13	,666		
Madde_9	,665		
Madde_30	,654		
Madde_14	,625		
Madde_3		,850	
Madde_4		,803	
Madde_2		,785	
Madde_1		,779	
Madde_5		,696	
Madde_24			,876
Madde_23			,867

Scree plot grafiğinde kırılma noktaları arasındaki farklılık önemlidir. Grafikte yüksek hızdaki ani düşüşler önemli faktör sayısını verir. Grafiğin plato çizdiği yere kadar olan kırılmalar ölçekteki maximum faktör sayısını

verir²³. Buna göre şekil 1'de yer alan grafiğe bakıldığında üç yerde platoya kadar kırılma olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ölçekten çıkabilecek maksimum faktör sayısı üç olarak görülmektedir.

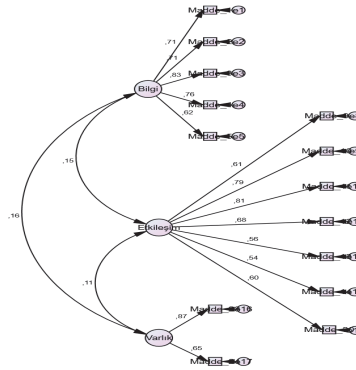

Şekil 1

1.4.2. Doğrulayıcı faktör analizi

Doğrulayıcı faktör analizinde daha önceden belirlenmiş olan bir modelin test edilmesi söz konusudur.²⁴ Bu bağlamda açıklayıcı faktör analizinde ortaya çıkan üç boyutlu model amos 23 programında doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Doğrulayıcı faktör analizinde ortaya çıkan path diyagramı (yol diyagramı) şekil 2'de yer almaktadır.

Cin Algısı Ölçeği: Standartlaştırılmış Tahminler Yol Diyagramı

Chi-square = 261,140, Degrees of freedom = 74, Probability level= 0,000

Şekil 2

²³ Güngör, vd. "Spss'de İstatistiğe Giriş", 251.

²⁴ Şener Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analiz Kitabı* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık 2008), 123.

Şekil 2’de yer alan standartlaştırılmış tahminler yol diyagramına bakıldığında bilgi gizil değişkeni için faktör yükleri 0,62-0,83 arasında; etkileşim gizil değişkeni için faktör yükleri 0,54-0,81 arasında; varlık gizil değişkeni için faktör yükleri 0,65-0,87 arasında değişmektedir. Ayrıca bilgi ile etkileşim arasında aynı yönlü pozitif, regresyon (Beta) katsayısı 0,15 olan bir ilişki; bilgi ile varlık arasında aynı yönlü pozitif, regresyon katsayısı 0,16 olan bir ilişki ile etkileşim ve varlık arasında pozitif, regresyon katsayısı 0,11 olan aynı yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Açıklayıcı faktör analizinin ardından ortaya çıkan modeli doğrulama amaçlı amos 23 programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonucu oluşan değerler tablo 4’te yer almaktadır :

Tablo 4

X^2/df	RMSEA	NFI	NNFI	CFI	IFI	RFI	RMR	SRMR	GFI	AGFI
3,529	0,065	0,915	0,923	0,937	0,938	0,895	0,072	0,055	0,943	0,919

Ölçeğin AFA ile elde edilen faktör yapısı DFA ile test edilmiş, analiz sonuçlarında $X^2=261,40$ (2 ile 3 arasındaki ki-kare değeri kabul edilebilir uyumu ifade etmektedir.), $Df=74$, $Pvalue=0,000$ (0,01 ile 0,05 arasındaki değer kabul edilebilir uyumu göstermektedir.), $X^2/df = 3,529$ (5’in altı kabul edilebilir uyumu göstermektedir.), Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (Root Mean Square Error of Approximation-RMSEA) 0,65 (0,05 ile 0,08 arası kabul edilebilir uyumu göstermektedir.), Normlaştırılmış Uyum İndeksi (Normed Fit Index - NFI) = 0,915 (0,90 ile 0,95 arası kabul edilebilir uyumu göstermektedir.), Normlaştırılmamış Uyum İndeksi (Non-Normed Fit Index - NNFI) = 0,923 (0,95 ile 0,97 arası kabul edilebilir uyumu göstermektedir.), ve Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index-CFI) 0,93 (0,95 ile 0,97 arası kabul edilebilir uyumu göstermektedir.) - IFI= 0,93, Görece Uyum İndeksi (Relative Fit Index-RFI) = 0,89, Hata Kareleri Ortalamasının Karekökü (Root Mean Square Residual-RMR) 0,72 (O’a yakın değer iyi uyumu göstermektedir), Standart Ortalama Kalanların Karekökü (Standardized Root Mean Residual-SRMR) = 0,055 (0,05 ile 0,10 arası kabul edilebilir uyumu göstermektedir.), İyi Uyum İndeksi (Goodness of Fit Index-GFI) 0,94 (0,90 ile 0,95 arası kabul edilebilir uyumu göstermektedir.), Düzeltilmiş İyi Uyum İndeksi (Adjusted Goodness Of Fit

Index- AGFI) 0,91(0,90 ile 1,00 arası iyi uyumu göstermektedir.) olarak bulunmuştur.²⁵

1.5. Güvenirlik Analizi

Araştırma uygulandıktan sonra ilk aşamada ölçek maddeleri güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. Analiz sürecinde maddelerin birbirleri ile olan korelasyonları ve toplam cronbach alfa değerleri dikkate alınmıştır. Korelasyon analizi yapılan maddelerden katsayıları negatif işaretli ya da +0,25'ten küçük olan maddeler ölçekten çıkarılmış ve 30 maddeden 22 maddeye düşürülen bir ölçek elde edilmiştir. Sonrasında yapılan doğrulayıcı analiz neticesinde 22 maddelik ölçekten madde regresyon yükleri düşük olan maddeler çıkarılarak 14 maddelik ölçek elde edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonrasında 14 madde ile yapılan güvenilirlik analizi sonucunda alpha katsayısı tablo 5'te yer aldığı gibi 0,781 (oldukça güvenilir) çıkmıştır. Cronbach Alpha değeri 0,7'nin üzerindeyse ölçme aracının yaptığı ölçümün tutarlı olduğunu gösterir²⁶. Ölçeğin alt faktörlerinin alpha katsayısı ise bilgi boyutu için „834” etkileşim boyutu için „840”, varlık boyutu için „724” çıkmıştır. Ölçeğin alt boyutlarının alpha katsayısı da güvenilir kabul edilen ölçütler aralığında yer almaktadır.

Tablo 5: Cronbach's Alpha Katsayısı

	Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
Ölçek(Genel)	,781	,795	14
Bilgi	,834	,847	5
Etkileşim	,840	,841	7
Varlık	,724	,724	2

1.6. Normallik Analizi

Normallik analizinde verilerin normal dağılıma uygunluğu incelenir. Verilerin normal dağılıma uygunluğu yapılacak olan testlerin parametrik veya non-parametrik olup olmayacağına karar vermeye yarar²⁷. Buna göre

²⁵ Karın Schermelleh vd., "Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures" *Methods of Psychological Research Online* 8/2 (2003), 23-74; Nuran Bayram, Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Amos Uygulamaları (Bursa:Ezgi Kitabevi, 2003), 78.

²⁶ Büyüköztürk, "Sosyal Bilimler İçin...", 171; Fatma Lorcu, *Örneklerle Veri Analizi Spss Uygulamalı* (Ankara: Detay Yayıncılık, 2015), 209;

²⁷ Murat Bursal, *Spss İle Temel Veri Analizleri* (Ankara: Anı Yanları, 2017), 43.

ölçek için yapılan normallik testinde tablo 6'da görüldüğü gibi skewness ve kurtosis (basıklık ve çarpıklık) değerleri -1,5 ile +1,5 arasında çıkmıştır. Bu değerler ölçeğin normal dağılıma uygun olduğunu ve dolayısıyla parametrik testlerde kullanılabileceğini göstermektedir²⁸.

Tablo 6: normallik Analizi Basıklık ve Çarpıklık Değerleri

		Statistic	Std. Error
Bilgi	Mean	21,7455	,14183
	Skewness	-1,207	,099
	Kurtosis	1,531	,198
Etkileşim	Mean	20,7074	,25690
	Skewness	,123	,099
	Kurtosis	-,445	,198
Varlık	Mean	5,7041	,10795
	Skewness	,120	,099
	Kurtosis	-1,139	,198
Ölçek	Mean	48,1570	,34443
	Skewness	-,047	,099
	Kurtosis	,099	,198

SONUÇ

Ölçeğin 14 maddelik haliyle yapılan güvenilirlik analizinde cronbach's alpha değeri "0,781" ile "iyi" ve "çok iyi" arasında bir değer almıştır. Güvenirlik analizi sonucunda yapılan açıklayıcı faktör analizinde üçüncü boyutun almış olduğu değer toplam varyansın %60'ıdır. Diğer iki boyutta %30'a yakın ve %30'un üstünde değer almıştır. Tek bir faktörün toplam varyansın en az %30'unu karşılması gerektiği düşünüldüğünde boyutların almış olduğu varyans değerlerinin iyi olduğu söylenebilir.

Son aşamada yapılan doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen uyum indeksleri de literatürde bahsedilen değerlere yakın çıkmıştır ($X^2/DF= 3,529$, RMSEA= ,065, GFI= ,943, NFI= ,915, CFI=,937). Normallik analizinde ise skewness ve kurtosis değerleri -1.5 ile +1.5 arasında çıkararak normal dağılıma uygunluk göstermiştir. Dolayısıyla ölçek parametrik testlere uygun çıkmıştır.

Öyle görünüyor ki cinler konusunda din psikolojisi alanında yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Hem kutsal kitaplar hem de toplum-

²⁸ Barbara G. Tabachnick., - Linda S. Fidell. Using Multivariate Statistics (Boston: Allyn and Bacon, 2013), 65.

lar nezdinde tarih boyunca dikkate değer konular arasında yer alan cinler hakkında daha fazla çalışma yapılması bu tür metafizik varlıkların insan algısına nasıl konu olduğu ve onların dini duygu ve düşüncelerinde, davranışlarında herhangi bir değişikliğe sebep olup olmadığını tespit etmeye katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Alpar, Reha. Spor, Sağlık ve Eğitim Bilimlerinden Örneklerle Uygulamalı İstatistik ve Geçerlik-Güvenirlik. Ankara: Detay Yayıncılık, 2010.
- Alpar, Reha. Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler. Ankara: Detay Yayınları, 2013.
- Bayrı, Mehmet Halit. İstanbul Folkloru. İstanbul: Eser Yay, 1972.
- Bursal, Murat. Spss İle Temel Veri Analizleri . Ankara: Anı Yayınları, 1. Baskı, 2017.
- Büyüköztürk, Şener. Sosyal Bilimler İçin Veri Analiz Kitabı. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 9. Baskı, 2008.
- Çelebi, İlyas. “Kur’an-ı Kerim’de İnsan-Cin Münasebeti” Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13-15 (1995-1997), 167-198.
- Duvarcı, Ayşe. “Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar”. Bilig 32 (2005),125-144.
- George j. Marshall (ed.), Angels An Indexed and Partially Annotated Bibliography of Over 4300 Scholarly Books and Articles Since the 7 th Century B.C. London: McFraland Company, 1949, 565-636.
- Güngör, Özcan vd. “Spss’de İstatistiğe Giriş”. Bilimsel Araştırma Süreçleri El Kitabı. ed. Özcan Güngör. 239-274. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Baskı, 2018.
- Kalaycı, Şeref. Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. ed. Şeref kalaycı. Ankara: Asil yayıncılık, 5. Baskı, 2010.
- Karasar, Niyazi. Bilimsel Araştırma Yöntemi . Ankara: Nobel Yayınları, 33. Basım, 2018.
- Kitâb-ı Mukaddes. Erişim 13 Şubat 2019. <https://www.bursakilisesi.com>.
- Long J. Bruce, “Demons”, The Encyclopedia of Religion, (ed.by, Mircea Eliade) Macmillian Publishing Company, New York 1987, IV.
- Lorcu, Fatma. Örneklerle Veri Analizi Spss Uygulamalı. Ankara: Detay Yayıncılık, 1.Baskı 2015, 209.
- Peker, Hüseyin. Kur’an Meâli -Sade ve Akıcı Bir Üslup. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2015.

- Schermelleh, Karin vd. “Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures”. *Methods of Psychological Research Online* 8/2 (2003), 23-74.
- Şirin, Turgay. *Metafizik Varlıklardan Cinlere İnancın Psiko-Sosyal Boyutları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006. <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/tez/T0052828.pdf>
- Tabachnick, B. G., - Fidell, L. S. *Using Multivariate Statistics*. Boston: Allyn and Bacon. 2013.
- Tunçer, Mustafa. *Kur'an'da Cin ve Şeytan*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Baskı, 2015.
- T24. “Siirt'te evleri 'doğüstü' şekilde yanan aile İstanbul'a hocaya gönderilecek!” (25.02.2020) .<https://t24.com.tr/haber/siirtte-evleri-dogaustu-sekilde-yanan-aile-istanbula-hocaya-gonderilecek,220363>.
- Balin, Kerem. “Cinleri Olan Kadın İle Sohbet!-Cinler Alemi” YouTube 25 şubat 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=LJw51mUfcgo>